

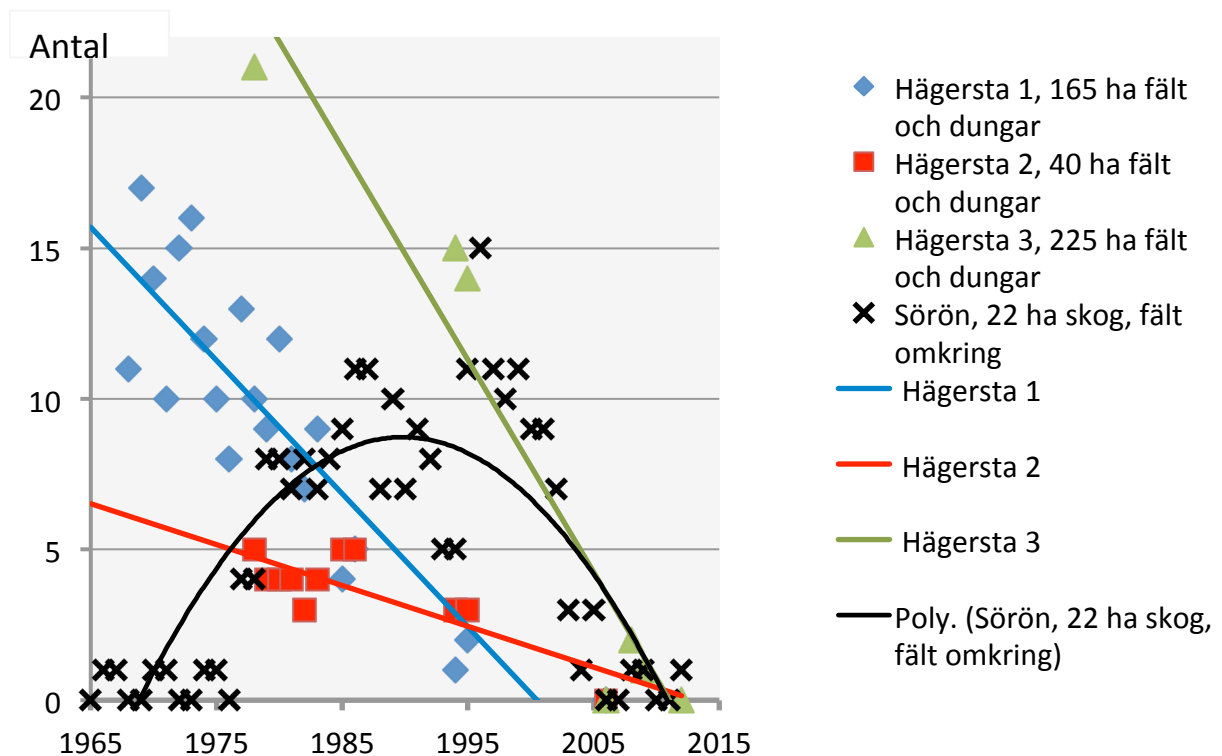
Ortolansparv – kunskapsläge och praktiska åtgärder för förbättring av häckningshabitatet

Bakgrund

Sveriges Ornitologiska Förening (SOF) startade ortolanprojektet år 2010. Det är en del av SOF's jordbruksprogram "Fågelskådare och lantbrukare i samarbete" som genomförs i samverkan med Hus-hållningssällskapet (HS) sedan 2006. Den 23 november 2012 hölls ett seminarium på Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) i Uppsala där aktuell kunskap om ortolansparven i Sverige redovisades och kontakter knöts mellan olika engagerade ornitologer, myndigheter och forskare. Man kunde konstatera att ortolansparven i södra Sverige är mycket illa ute. Om inget görs är risken stor att de kvarvarande paren snart kan försvinna.

Minskning efter 1900-talets mitt

Ortolansparven var fram till mitten av 1900-talet ganska allmän i större delen av landet. Från 1960-talet skedde en snabb nedgång som bl. a. speglas i inventeringarna som gjorts i Kvismardalen under nästan 50 år (figur 1). Arten påverkades först av akylkvicksilver som betmedel. Detta förbjöds dock våren 1966 och åren därefter skedde på de flesta håll en uppgång. I lövskogen Sörön med omgivande fält skedde uppgången under perioden ca 1976–2000, men idag är arten även där nästan utgången.

Figur 1 Antal revir av ortolansparv i Kvismaren 1965–2012. (Runesson & Jönsson 1987, Runesson 1996, Sondell 2009 och Sondell & Runesson 2010 m.fl.).

Orsaken till ortolansparvens minskning är de rationaliseringar om skett i jordbruket under det senaste halvsekle. Åkrarna har blivit större och befriats från stenrösen och mindre skogsholmar och öppna diken finns knappast längre mellan åkrarna. Växelbruket med öppna trädor för att bekämpa ogräs, som under 1970-talet uppgick till 10–20 % av arealen, förekommer knappast längre och på grund av högre gödselgiva och kortare stråsorter täcks marken nu helt av slutna växande gröda. Jordbrukslandskapet har blivit en "grässtäpp".

Ortolansparvens krav på häckningshabitat

Ortolansparven är en art som gärna söker sig till nyuppkomna miljöer med störningar i markskiktet. Artens habitatkrav kan synas skiftande, men på alla lokaler där den ännu förekommer finns det tillgång till stråk av blottlagd jord eller sand varvat med glesare vegetation. Detta verkar vara en grundförutsättning för artens födosök till ungarna. Om behovet av blottlagd jord är tillgodosett kan resten av miljön variera inom mycket vida gränser. Under de senare årens studier har arten påträffats i följande biotoper i ungefärlig frekvensordning (Se också bilaga med biotopbilder):

1. Flacka jordbruksmarker som lätt får vattenskador (gärna torvjord med sen sådd, Kvismaren)
2. Flacka jordbruksmarker med många djupa öppna diken (Umeå)
3. Hyggen i skogsmark, gärna steniga och med körsdador och markberedning (mest i Norrland)
4. Mager jordbruksmark med hållar och gles gröda (sand eller sandblandad lerjord)
5. Grusåsar, både orörda och i grustag med pågående eller avslutad brytning (vanligt i Uppland)
6. Energiskogsodlingar med bottenskikt av öppen jord (vanligt i Uppland)
7. Skogsbrandfält (Bodaforsträsk, Norrbotten)
8. Annan tät vegetation av yngre skog med bottenskikt av öppen jord (minst två lokaler)
9. Gräsmark med energiskog som inte utvecklats och därför dödat med herbicider (Vallentuna)
10. Flygplatser med körstråk av grus och asfalt (Borlänge)

I tabell 1 listas olika biotopfaktorer på några av de analyserade lokalerna. På samtliga platser har ortolansparven funnits i mer än 5 år. Blottlagd eller öppen jord finns på samtliga lokaler i någon form. Det kan noteras att varken träd eller ledningar behövs för att en lokal ska accepteras.

Tabell 1. Biotopfaktorer på åtta olika ortolanlokaler i södra Sverige. Viktiga faktorer färgade gröna. Vissa faktorer klassade från 1-3 där 3 är stor förekomst.

Faktor	Kvis- maren	Valskog	Västerås	Vallen- tuna	Kalmar	Borlänge	Sofieberg	Söder om Söderby
Närvaro , län	T	U	U	B	H	W	E	C
Hannar 2012	17–19	Ca 15	2	3	2	3	3–4	4
Hona /1K 2012	Ja/ja	Ja/ja?	Nej	Ja/ja	Nej	Ja/?	Ja/ja	Ja/ja
På lokalen ≥5 år	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Biotopelement								
Flack terräng	Ja	Ja	Nej	Ja	Ja	Ja	Ja	Nej
Öppen jord, orsak	Vatten	Vatten	Torrt	Biocid	Vatten	Vägyta	Va+torrt	Skravel
Tid för sådd	Sen	Sen	Normal	Ej sådd	Sen	Ej sådd	Sen	Normal
Obetad gräsyta	2	3	3	3	2	3	3	3
Öppna bryn	Ja, röjt	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Grusvägar	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja+asfalt	Ja	Nej
Stenar & hållar	1-2	2	3	1	2	3	1-2	3 (hygget)
Ledningar	Ja	?	?	Nej	Ja	Ja	Nej	Nej
Träd	2	2	1	1	Alléer	2	1	1

Bohabitat

Kraven på bohabitatet är relativt låga. Boet läggs på marken i fjolårsgräs, på flerårsvall eller i gräs på en dikesslänt. Ortolanen trivs inte med igenväxta bryn mot åkermark. Betad mark gillas inte heller.

Arten uppträder i grupp

Redan på 1980-talet noterade inventerare av ortolansparvar att hannarna gärna uppträdde i grupp (Runesson 1996). Detta beteende har accentuerats ju mer sällsynt arten blivit. Eftersom arten söker en "störd miljö" (se ovan) och dessa inte är så vanligt förekommande i dagens jordbrukslandskap kan det vara så enkelt att fåglarna samlas i grupp då en lämplig biotop uppstår. När fåglarna väl är etablerade återkommer fåglarna år efter år (Berg 2008) så länge habitatet kan passa för häckning. Dessutom lockas översträckande hannar och honor troligtvis lättare ner om de flyger över en grupp sjungande hannar. Ett troligt exempel för detta beteende har på senare år observerats i Kvismaren. År 2012 fanns t.ex. tre tydliga ortolangrupper på tillsammans minst 9 häckningsrevir medan andra platser i dalgången var helt övergivna.

Förekomst 2012

I tabell 2 sammanfattas den kända förekomsten av ortolanrevir i Sverige 2012. Det rör sig om ca 100 revir i södra Sverige. Därtill kommer ett större antal i norra Sverige beräknade av Svensk fågeltaxering som ett medeltal för flera år.

Tabell 2. Förekomst av ortolansparvrevir i Sverige 2012.

Landsdel	Uppskattat antal revir	Källa
Kalmar län	2-3	Kalmar Ornitologiska Förening
Södermanland	2-3	Eskilstuna Ornitologiska Klubb
Närke	ca 15	Kvismare fågelstation
Västmanlands län	ca 30	Västmanlands ornitologiska förening
Upplands län	ca 50	Upplands Ornitologiska Förening
Stockholms län	2-3	Upplands Ornitologiska Förening
Dalarna	2-3	Dalarnas Ornitologiska Förening
Södra Norrland	ca 300 par	Ottosson m.fl. 2012
Övriga Norrland	ca 6 000 par/revir	Ottosson m.fl. 2012

Förutom ovan redovisade revir kan ytterligare revir finnas i södra Sverige, främst i gränstrakterna mellan Västmanland och Uppland, kanske i energiskogar.

Naturvårdsverkets åtgärdsplan (ÅGP) för ortolansparv

Inger Holst vid länsstyrelsen i T län har i uppgift av naturvårdsverket att ta fram en ÅGP. Ett underlag till en åtgärdsplan togs redan 2011 fram av Petter Haldén i samarbete med Åke Berg. Planen beräknas med stöd av Emma Vidmark, länsstyrelsen i AC län, bli färdig under våren 2013 i en första remissupplaga.

Instruktion för biotopåtgärder med start 2013, främst i södra Sverige

Allmänt

SOF har ambitionen att utföra åtgärder för ca 25 kända ortolangrupper i Göta- och Svealand inför våren 2013. Målsättningen är att bryta den negativa trenden och åter kunna räkna samman ett ökande antal revir. Nedan lämnas en detaljerad instruktion om det tillvägagångssätt som vi med da-

gens kunskap tror mest gynnar ortolansparvens häckning. Vi föreslår enkla åtgärder som är praktiskt genomförbara för lantbrukarna.

"Adoptera" en ortolangrupp

Det är först och främst viktigt att personer som representera länsstyrelse och naturvårdsorganisationer tar ansvar för ortolanåtgärderna i varje delområde. Om man inte tar ett personligt ansvar är det lätt att planeringen av åtgärderna blir bortglömd. Det åligger den/de ansvariga att kontakta aktuella markägare och anvisa var på marken åtgärder bör genomföras ett enskilt år samt förhandla om skälig ersättning. Åtgärderna bör dessutom vara uthålliga och genomföras under minst 3–5 år i följd. Därefter kan det vara anledning att utvärdera resultatet.

Typ av åtgärder

Där det fortfarande finns ortolanrevir kvar är det nödvändigt att varje år säkerställa en areal som lämplig födosöksbiotop nära potentiella boplatser. Eftersom ortolansparven söker föda för sina ungar på blottlagd jord är det lämpligt att lämna sådan på åkrar som ska sås med vårsäd. Eftersom ortolanen inte vill ha för stora öppna ytor bör öppen jord lämnas i långsmala stråk, enklast längs åkrarnas kanter eller vändtegar. De öppna stråken bör placeras både relativt högt och relativt lågt i terrängen för att fungera under fuktiga respektive torra väderleksförhållanden. Blir det för torrt minskar nämligen insektsförekomsten. Samtidigt som stråken bör sträckas ut längs åkrarna får inte avståndet till boet bli för långt. Vet man var reviren låg föregående år bör de osådda stråken fördelas omkring denna plats.

Kostnader

Den areal som lämnas osådd per ortolangrupp (2–6 fåglar) bör vara ca 0,5 ha eller ca 5 000 kvadratmeter. Den kan läggas ut som flera körstråk på tillsammans ca 1 000 m längd och 5 m bredd. Hellre långt och smalt än kort och brett! En rimlig ersättning till lantbrukaren är 2 500 kr per hektar eller **1250 kr** för 0,5 ha. Detta gäller normala gårdar, för ekologiska gårdar bör ersättningen ligga på 4 000 kr eller **2 000 kr** för 0,5 ha. För ekologiska gårdar tillåts egentligen inte att fält lämnas osådda. Därför bör den osådda arealen redovisas som en särskild registerenhet och anmälas till länsstyrelsen. Vi tror dock att det fåtal ekologiska gårdar som är aktuella bör kunna accepteras hos kontrollmyndigheten utan föranmälan. Bäst är dock att före uppgörelse med lantbrukaren tala med kontrollanten vid aktuell länsstyrelse.

Finansiering

Bidragen till lantbrukarna kan finansieras på flera sätt. Dels finns medel via SOFs gårdsprojekt, dels via SOFs insamlade medel, öronmärkta för ortolansparv. Vidare bör det vara möjligt när ÅGP är klar i remissupplaga (se ovan) att få åtgärdsfinansiering via länsstyrelsen i respektive län. Planerade åtgärder anmäls till SOF i samråd med Jan Sondell för att säkerställa finansieringen. Räkningar bör tills vidare sändas till Sönkle Eggers, SOF (se kontakter nedan) för attest och utbetalning.

När ska åtgärder beslutas och genomföras?

Åtgärderna måste företas före sådden, annars måste extra harvning ske av redan sådd mark, något som bör undvikas. Beslut om åtgärder ska genomföras måste ibland ske med kunskap om ortolanernas uppträdande föregående år. Ska man vänta till hannarna anlant är risken stor att sådden redan är klar eller pågår för fullt. På flacka (organogena) jordar, som sås relativt sent, kan dock överenskomelse med markägarna vänta till fåglarna anlant i första veckan av maj. Sådden brukar där ske från omkring 10 maj.

Uppföljning

Antal sjungande hannar bör om möjligt noteras under maj månad och omgående läggas in på Svalan. Håll

utkik efter närvarande honor. Ses en hona tillsammans med en hane i ett buskage kan man utgå från att häckning kommer att påbörjas i närheten. I månadsskiftet juni–juli matas utflugna ungar under en 10–15 dagar lång period. Då är det lättast att konstatera om häckningen varit framgångsrik. Det är ofta svårt att räkna utflugna ungar men ses minst en kraftigt strecka ungfågel har troligen en hel kull kommit på vingarna. (*Undvik att vistas nära område med misstänkt bo, bättre då att vänta tills ungarna lämnat boet.*)

Kontaktpersoner – ortolansparv

Namn	Funktion	Telefon	E-post
Jan Sondell	SOFs samordnare	08-56032638	jan.sondell@telia.com (070-318 85 93)
Sönke Eggers	SOFs gårdsprojekt	076-8283848	sonke.eggers@slu.se
Peter Schmidt	Samordnare, Uppland	073-0673145	peter.kauffeldt.schmidt@gmail.com
Torbjörn Hegedüs	Samordnare, Västmanland	072-532 93 79	torbjorn.hegedus@wwf.se
Patrik Rhonnstad	Inventerare, V Västmanland	0227-135 55	patrik.rhonnstad@gmail.com
Jan Wärnbäck	WWF & LONA, Enköping	073-6548876	warnback@hotmail.com
Gunnar Selstam	Forskare – geologgrar	070-6335597	gunnar.selstam@molbiol.umu.se
Petter Haldén	Rådgivare, lantbrukare	070-3385558	petter.halden@hushallningssallskapet.se
Inger Holst	Ansvarig, ÅGP	019-193545	inger.holst@lansstyrelsen.se
Emma Vidmark	Handläggare, ÅGP	090-107341	emma.vidmark@lansstyrelsen.se

Litteratur

- Brotons, L, Herrando, S & Pons, P. 2008. Wildfires and the expansion of threatened farmland birds: the ortolan bunting *Emberiza hortulana* in Mediterranean landscapes. *Journal of Applied Ecology* 45: 1059–1066.
- Berg, Å. 2008. Habitat selection, reproductive success and survival of Ortolan buntings *Emberiza hortulana* on farmland in central Sweden. *Ibis* 150: 565–573.
- Direktoratet for naturforvaltning rapport 2009-5 (Norge). Handlingsplan for hortulan *Emberiza hortulana*.
- Low, M., Arlt, D., Eggers, S & Pärt, T. 2010. Habitat-specific differences in adult survival rates and its links to parental workload and on-nest predation. *Journal of Animal Ecology* 79: 214–224.
- Menz, M. H. M., Mosimann-Kampe, P. & Arlettaz R. 2009. Foraging habitat selection in the last Ortolan Bunting *Emberiza hortulana* population in Switzerland: final lessons before extinction. *Ardea* 97:323–333.
- Ottosson m.fl. 2012. Fåglarna i Sverige – antal och förekomst. Utgiven av SOF. Vilnius.
- Ottvall, R, Green, M, Lindström, Å, Svensson, S, Esseen, P-A, & Marklund, L. 2008. Ortolansparvens *Emberiza hortulana* förekomst och habitatval i Sverige. *Ornis Svecica* 18: 3–16.
- Runesson, B. 1996. Ortolansparven – en nyckfull och lurig rackare. *Fåglar i Kvismaren* 11: 9–17.
- Runesson, B. & Jönsson, K. 1987. Inventering av gul- och ortolansparv i Kvismaren 1965-86. *Fåglar i Kvismaren* 2: 2-12.
- Sondell, J. & Runesson, B. 2010. Ortolansparven i Kvismaren 2009. *Fåglar i Kvismaren* 25: 21-24.
- Sondell, J. 2009. Ortolansparvens habitatval med utgångspunkt i Kvismaren.
- Sondell, J., Brookes, C. & Persson, M. 2011. Ortolan Bunting *Emberiza hortulana* at Kvismaren, central Sweden – breeding studies and suggested management. *Ortolansparven Emberiza hortulana vid Kvismaren, centrala Sverige – häckningsstudier och förslag till skötsel*. *Ornis Svecica* 21:167–174.
- The Swedish Bird Survey. Se: www.zoo.ekol.lu.se/birdmonitoring/res-hackfagel.htm#Bild17
- Vepsäläinen, V, Pakkala, T, Phia, M & Tiainen, J. 2005 Population crash of the ortolan bunting *Emberiza hortulana* in agricultural landscapes in southern Finland. *Ann. Zool. Fennici* 42: 91-107.